ACADEMIA ROMÂNĂ

PENTRU POMENIREA IMPĂRATULUI TRAIAN

PARENTALIA

DE

VASILE PÂRVAN
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

EXTRAS DIN:
ANALELE ACADEMIEI ROMÂNE
Seria II. — Tom. XLI
DESBATERILE 1920 — 21

BUCUREȘTI
LIBRĂRIILE «CARTEA ROMÂNEASCĂ» ȘI PAVEL SURU
1922. 5702

Prețul 3 lei

Analele Societății Academice Române. — Seria I:

Tom. I—XI. — Sesiunile anilor 1867—1878.

Analele Academiei Române. — Seria II: L. B.

Tom. I—X. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1879—1888.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1878—1888 . . . . 2 —

Tom. XI—XX. — Desbaterile și memoriile Academiei în 1888—1898.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1888—1898 . . . . 2 —

Tom. XXI—XXX.—Desbaterile și Memoriile Academiei în 1898—1908.

Indice alfabetic al volumelor din *Anale* pentru 1898—1908 . . . . 2.—

Tom. XXXI. — Desbaterile Academiei în 1908—9 . . . . 5.—

» *XXXI.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 10.—

» *XXXII.* — Desbaterile Academiei în 1909—1910 . . . . 5.—

» *XXXII. — Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 14.—

» *XXXIII.*—Desbaterile Academiei în 1910—1911 . . . . 4.—

» *XXXIII.—Memoriile Secțiunii Istorice* . . . . 12.—

» *XXXIV.*—Desbaterile Academiei în 1911—1912. . . . . 4.—

» *XXXIV.—Memoriile Secțiunii Istorice.* . . . . 20.—

» *XXXV.*—Desbaterile Academiei în 1912—1913 . . . . 5.—

» *XXXV.—Memoriile Secțiunii Istorice.* . . . . 8.—

Plângerea lui Ioan Sandu Sturza Vodă împotriva sudiților străini în Moldova, de *N. Iorga* . . . . —,20

Din ținuturile pierdute. Boieri și răzeși în Bucovina și Basarabia în cele dintâi decenii după anexare, de *N. Iorga* . . . . 1.—

Câteva știri nouă privitoare la Istoria Românilor, de *N. Iorga* . —,30

Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani, de *N. Iorga* . . . . —,50

Două plângeri ale episcopului de Râmnic Galaction, de *N. Iorga*. —,20

Versuri nouă ale lui Ienăchiță Văcărescu, de *N. Iorga* . . . . . —,20

Barbu Știrbei ca educator, de *N. Iorga*. . . . . —,20

Insemnătatea lucrărilor Comisiunii europene dela gurile Dunărei, 1856 la 1912, de *Dimitrie A. Sturdza.* I, II, III. 1856 la 1912 . . 1,80

Patrahirul lui Alexandru cel Bun: Cel dintâiu chip de Domn român, de *N. Iorga* . . . . —,30

Ucraina moldovenească, de *N. Iorga* . . . . —,30

Monete inedite din orașele noastre pontice, de *M. C. Sutzu* . . . —,50

Condițiunile de politică generală în cari s'au întemeiat bisericile românești în veacurile XIV—XV, de *N. Iorga* . . . . —,30

Două tradiții istorice în Balcani: a Italiei și a Românilor, de *N. Iorga*. . . . . —,20

Bătăliile dela Gwozdziec și Obertyn (1531), de *I. Ursu* . . . . . —,50

Descoperiri nouă în Scythia minor, de *V. Pârvan* . . . . 2.—

Ideile de legi și de prevedere, de *A. D. Xenopol* . . . . —,20

Principele ardelean Acațiu Barcsai și Mitropolitul Sava Brancovici, de *Dr. Ioan Lupaș* . . . . 30.—

XVI,—Desbaterile Academiei în 1913—1914 . . . . 5.—

XVI.—Memoriile Secțiunii Istorice. . . . . 20.—

Armenii și Românii: O paralelă istorică, de *N. Iorga* . . . . . . —,40

Știri nouă din Dacia Malvensis, de *Vasile Pârvan* . . . . . . 1.—

Privilegiul lui Mohamed al II-lea pentru Pera (1-iu Iunie 1453), de *N. Iorga* . . . . —,50

Castrul dela Poiana și drumul roman prin Moldova de jos, de *Vasile Pârvan* . . . . 1.—

Os'ași dela Prut cu un nou act dela Alexandru cel Bun. — Răzeși romașcani, de *N. Iorga* . . . . —,40

Ceva despre Episcopul maramurășan Iosif Stoica.—Câteva fragmente de vechi Cazanii românești, de *N. Iorga* . . . . —,50

Istoria Evreilor în țerile noastre, de *N. Iorga* . . . . —,40

Vasile Lupu ca următor al Impăraților de răsărit în tutelarea patriarhiei de Constantinopole și a Bisericii ortodoxe, de *N. Iorga*. —,40

Clopotul dăruit de Caragheorghe, întemeietorul Serbiei, bisericii satului Topola (1811), de *N. Iorga* . . . . —,20

Cetatea Ulmetum, II 1. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 3.—

Cetatea Ulmetum, II 2. Descoperirile campaniei a doua și a treia de săpături din anii 1912 și 1913, de *Vasile Pârvan* . . . . 2.—

Dela Cetatea Tropaeum-Adamclisi: Basilica-cisternă. Studiu arheologic, de *G. Murnu* . . . . 1.—

PENTRU POMENIREA IMPĂRATULUI TRAIAN.

PARENTALIA

DE

VASILE PÂRVAN
Membru al Academiei Române

Ședința dela 26 Septemvrie 1919.

ΑΓΟΡΑΣΤΗΣ Τί δαὶ οἱ ἄνθρωποι;
ΗΡΑΚΛΕΙΤΟΣ Θεοὶ θνητοί.
ΑΓΟ. Τί δαὶ οἱ θεοί;
ΗΡΑΚ. Ἄνθρωποι ἀθάνατοι.
(Luciani *vit. auctio*, 14. p. 554

Sunt Parentalia.

Cei vii pomenesc pe cei morți. E o datorie, pe care muritorii și-au statornicit-o, dintru însuși începutul gândului despre moarte: liniștea de piatră, în care cădeà dintr'odată vieața, erà așà de grozavă, încât minții înspăimântate a muritorilor moartea nu-i puteà fi decât un somn greu. Iar în visele nesfârșitului somn, nu se puteà, ca celor trecuți dincolo, să nu le vie dorul după cei lăsați și după cele părăsite dincoace. De i-ar fi uitat cei de aici neajutându-i pe aceia în marele întunerec de subt pământ, ei ar fi suferit acolo și sufletul lor chinuit s'ar fi umplut de mânie. Iar mânia morților puteà fi blestem și pieire tuturor faptelor celor vii.

Pomenirea celor morți de curând mai deșteaptă încă jale. Iar întristarea e muzica din care apoi înflorește și gândul celor mulți. Morții de demult nu mai dau nici dor, nici durere, celor de azi. Pomenirea lor e numai un gând palid. Și gândului acestuia, al recei amintiri, îi trebue tot sângele viu al amintitorului, spre a învià întru viața deplină.

Sunt aniversări ale morților.

Cei vii caută să împărtășească pe cei morți cu bucuria ori cu întristarea contemporană. E încercarea de preamărire a celor pe veci adormiți, pentru a face, prin asemănarea lor cu noi, lauda ori hula celor de azi.

Să pomenim pe întemeietori.

De optsprezece sute de ori s'au uscat florile crescute pe mormintele lor. De optsprezece sute de ori s'au ridicat din nou prin zăpada subțire a primăverii alte flori, proaspete.

Sunt Parentalia.

Oamenii noui, înflorind în marea lumină a vieții, se pleacă cu reculegere spre pământul unde dorm oamenii vechi, din tăria cărora au crescut ei, oamenii noui, ca florile nouă din pulberea florilor vechi.

In pomenirea morților e conștiința despre viața fără sfârșit în cele obștești ale ei, e mângâerea blândă a amintirii, care, și după mii de ani, învălue cucernic palidele umbre ale celor cosiți, fără reîntoarcere, în fiecare generație. Și viața trecută, legată, continuu viu, de viața prezentă, biruește moartea... în care s'a scufundat... ca un călător în ceață.

Ci noi, cei singurateci, murim.

Și cu noi mor toate ale noastre. Moare durerea. Moare trupul omenesc: începutul întregei frumuseți a lumii acesteia. Moare gândul și amintirea. Și moare și marmora în care am coborît sufletul nostru: rănile ei nu sângeră, ele nu o ucid, ci tocmai prin ele ea trăește încă mai arzător în cele mai mărunte frânturi ale trupului ei mutilat. Dar moare și marmora, de rănile vremii. Moare și sufletul ei de neînțelegerea oamenilor. Și nu e nimic atins de mâna ori de buzele noastre, ca să nu moară.

Dar cu ochii tăi mari, adânci și blânzi, dumnezeească Clio, zână a devenirii gândului, tu privești crearea prin om a altei lumi, alta decât cea aspră, cea crudă, cea muritoare, ce ne-au făcut-o zeii. Cu cântec epic tu glorifici, cu cântec liric tu mângâi, pe copilul tău, cu suflet din cer și trup din pământ, omul, și tu blândo, tu buno, povestești... cè a fost viața oamenilor.

Tu, Clio, culegi de pe morminte florile uscate și ni le faci iară vii, înflorind proaspete, ca cicoarea pe lanuri, în roua dimineții. Tu, Clio, încălzești cu focul tău trupurile de demult adormiților și îi faci iară vii, trăind din nou puternic în lumea lor și năvălind plini de viață în lumea noastră: cu sângele încă lunecând pe armùrile

lor, cu patima încă aprinsă în privirile lor, cu visul încă palpitând în făptura mâinilor lor. Și între noi oamenii, cei plăpânzi, cei trecători, nemurirea se coboară, ca raza din cer. Bogați de nesfârșitul tuturor luminilor aprinse de cei ce dintru început și fără de sfârșit au creat lumina, noi copiii unei clipe — totuș vecinice: în renașterea ei perpetuă din cele ce au fost, în nesfârșirea ei de iubire spre cele ce vor fi — strălucim de lumina întreagă a sufletului omenesc întreg, de la cel dintâiu care a trăit, până la cel din urmă care va trăi, *unul*.

Ci de n'ai fi tu, Clio, ca râmele în noroi, așà ne am târî în întunericul unei singure vieți, cu dimineață și seară, cu zi și cu noapte.

Tu singură ne faci bogați, tu singură ne ridici peste noi, tu singură ne învecinicești, — Clio, mărire ție.

* * *

Ruginiau codrii. Ca niște paseri obosite coborau legănat către pământ frunzele aprinse de cea de pe urmă sărutare a soarelui de toamnă. Prin satele Daciei mergeau zvonuri de răzbunări romane. Negustorii din Miazăzi se făceau tot mai rari. Și cei cari mai îndrăzneau să se afunde în adâcimile Daciei păduroase priveau sfioși împrejur, vindeau repede și plecau pe furiș. Ostatecii și fugarii romani, slujitori regelui dac, lucrau cu zor la întărituri, închideau văile către Dunăre, ridicau burguri, dregeau cetățile, construiau mașini de asalt, turnau arme. Femeile erau posomorîte. Bărbații erau tăcuți. Erà liniște aspră în toți și poruncile Regelui erau grabnic și cu prisos împlinite. Când începură a cădeà fulgii, știà fiecare că în primăvară va puteà murì.

Flăcăii, cari cu cinsprezece ani înainte, dăduseră Domnului țării dace, întâia lui biruință pe pământ roman, erau acum bărbați în putere. Copii lor se ridicau acum și ei, gata de pus la arme. Cincisprezece ani soarta răsboiului iubise pe Daci. Din pădurile Suebice ale Dunării de Sus, până în munții Parthici, cari fac umbră apelor Tigrului, numele regelui puternic, nobil din viță de nobili, rege din viță de regi, Decebal, erà pomenit cu cinste și închinare. Soli daci mergeau în Apus și în depărtatul Răsărit, la regii neamurilor germanice, sarmatice, scitice, armenice, parthice, ducând sfat de luptă, de împotrivire dârză, de atac necurmat, împotriva stăpânitorilor dela Miazăzi.

Din timpuri uitate de amintirea muritorilor trăiau Dacii pe pământul acesta, îmbrățișat de cele trei ape, cu marea cetate clădită

de zei în mijlocul țării: cu munți de patru părți. Ei nu erau o biată nație rătăcitoare, ca vecinii Germani ori Sarmați. Ei nu erau o nație barbară, ca nenumărații locuitori ai Nordului mlăștinos, sărac și friguros. Ei erau statornici, orânduiți, luminați, în străvechi legături cu civilizația elenă, — cu cea mai avântată credință idealistă în nemurire, pe care au gândit-o oamenii, — cu tradiție milenară în cele ale vieții de societate ori de stat, — cu nume glorios în lupta de libertate față de toți cei puternici din jur, — cu incomparabila epopee de unitate națională biruitoare a regelui erou Burebista, îndărătul lor.

Trecutul strălucit, de aproape două veacuri înainte, lumină acum și calea regelui Decebal. Nù puterea, ci unirea, lipsise întotdeauna marelui neam dacic. Ca principii macedoneni, geloși de libertatea lor locală, principii daci ai multelor țări dace dintre cele trei râuri își așteptau pe Philippos și pe Alexandros al lor, care cu mână de fier să-i ție uniți întru marea luptă a aceleiași patrii. Și Decebal erà acum ca Filip. Ci soarta n'a voit ca să-i urmeze un Alexandru.

Din munții marelui nostru burg se îmbrățișează cu privirea în zilele senine întreaga câmpie înconjurătoare, către Tisa, Dunăre, Pont și Nistru.

Precum omul de mare nu se liniștește până nu pune zăgaz de pământ rătăcirii sale pe ape, întemeind porturi și stații și așezări, de jur împrejurul împărăției sale de valuri, și anexând mării tot ce îi formează hotarul ei uscat, — tot așà câmpeanul și omul stepei, nu s'a liniștit până nu a dat hotar de pământ înalt, de pământ stâncos, mării sale de ierburi și de holde.

Așà au bătut milenii valurile scite, sarmate, slave, cetatea noastră pe Nistru și stropi de sânge barbar au căzut în pământul nostru, rodind după firea lui, la marginea înaltă, de Răsărit, a Patriei. Așà au bătut milenii valurile iazyge, germane, maghiare, cetatea noastră dinspre Tisa și stropi de sânge barbar au pătat pajiștile noastre, rodind după firea lui, la marginea joasă de Apus, — ba pătrunzând prin porțile Munților, până chiar în mijlocul burgului, Patriei noastre.

Dar pe razele privirilor noastre, care pătrundeau din creștetele munților până dincolo de apele străjuitoare, a mers și dorul nostru după pământ strein. Și încotro erà straja mai tare, într'acolo s'a dus și dorul nostru mai năvalnic. Decând se pomenește neam dacic și neam român, râul nostru părinte, Danuviul, a văzut când

ieșea din valea pannonică pe ambele lui maluri acelaș neam, — pe-al nostru.

Dar ce am voit noi, au voit și cei din Miazăzi. Apele nu-s granițe, ci drumuri. Și pentru stăpânirea drumurilor, cu străjuire pe ambele lor părți, s'au luptat întotdeauna statele și popoarele. Așà cum toată valea unui râu se umple cu o singură nație, așà stăpânirea unui râu cată să fie deplină pe toată valea lui sub acelaș stăpânitor.

Regele Burebista a stăpânit și dreapta fluviului. Regele Decebal a căutat să statornicească din nou această stăpânire. Erà dreptul lor. Căci, dela valea Moravei și până la malul callatian al Pontului prieten, *dave*-le dace se țineau lanț. Icoana răspândirei națiunii noastre pe pământul strămoșesc, se arată și în această parte a fi fost aceiași cu cea dacică acum două mii de ani.

Dar pe malul de Miazăzi al Dunării erà acum alt stăpânitor decât pe vremea lui Burebista. Lui Decebal îi stetea în față Roma. Și Roma nu învățase încă a ascultà de nimeni. Pentru brâul de argint al Dunării lupta aveà a fi tot așà de cumplită, tot așà de fără crutare, ca aceea pentru brâul de aur al Rinului.

*
* *

Ard trupurile, ca niște ruguri, de văpaia sufletelor tari cari le încing. Se mistue vlaga pământească a națiilor, de jertfa de sânge, neintrerupt cerută, pentru continua biruință, de neînduratul lor suflet luptător. Dar precum flăcăul prinde cu braț vânjos arma care cade din mâna unchiașului slăbit de ani, așà popoarele tinere, cu suflete de copii, cucerite de marele suflet al națiunii perpetuu biruitoare, prind la rândul lor arma, spre a apără cu sângele lor tânăr, cu puterea lor proaspătă, marele gând, care e acum și al lor.

Când, de pe urma nevolniciei ultimului Flaviu, aquilele italice se dară biruite spre Miazăzi, lăsând toată Dunărea șoimului dacic, când Italia slăbită se închină înaintea Daciei năvalnice, Spania romană luă asupra ei lupta pentru onoarea, pentru puterea și biruința Patriei mame. Pentru brâul de argint al Dunărei luptà acum un spaniol, cu fire tânără, cu credință proaspătă, cu speranță nèpusă la încercare; luptà ca în vremile bătrâne, ale alcătuirei Italiei — când tăria romană se oțelià mai mult prin înfrângeri decât prin biruințe — cu voința hotărîtă de a împlinì cele fixate de Roma eternă, fie chiar și după un secol de lupte și un ocean de sânge.

Cel ce purtà acum armele Romei erà un om liniștit, măsurat, cuminte, modest. Erà doar numai prin tatăl lui dintre cei ce în Senatul Romei hotărau soarta lumii. Bunicul său, poate, nici nu vorbise bine limba romană. El erà un soldat, ca și tatăl său; soldat ajuns general și atâta tot. Și, fost general, fost guvernator de provincie, ajuns împărat, el rămâneà încă tot omul din popor, răbdător la muncă, întârziind bucuros la plăcerile trupului, cu nesfârșit respect pentru străluciții senatori ai Romei, pentru splendoarea Romei, pentru arta cuvântului la Roma. Provincia lui, pe care o guvernase conștiincios și energic, se mărise acum cât tot Imperiul. Dar sufletul celui ce guvernà erà tot cel vechiu, al guvernatorului provincial, al neitalicului, al «neromanului», care se sfia de Roma și erà adânc turburat — până la vanitate — când ea i se închinà: a o disprețuì încă nu puteà, a o stăpânì încă nu-și simțià îndrăzneala. Și cât a trăit, n'a putut învățà acest meșteșug. Senatul Romei a avut două decenii, când a putut crede că mai însemnà cevà în marile prefaceri ale lumii.

Noi muritorii suntem mari, nu pentru găsirea unui gând, într'o zi de noroc, ci pentru urmărirea într'o mie de zile, și cu, și fără noroc, a gândului unic, care stă la temelia oricărei vieți creatoare. Și sufletul nostru se multiplică prin fiecare gând de-o zi, pe care-l prindem în sborul lui spre neant și îl fixăm, ca pe o piatră de monument, în opera noastră unică, în gândul nostru unic. Ci fiecare din noi, într'o singură zi, cu un singur gând e mai slab, mai sărac, mai neputincios în cele eterne ale vieții, decât plugarul simplu, decât cărătorul de poveri în porturi, a căror viață e clădită pe legătura dintre toate zilele vieții lor într'o singură datorie, a muncii. Marea noutate, marea creare, e iubirea aceasta continuă, neobosită pentru gândul unic. El culege gândurile fiecărei zile, le ciopleşte după nevoia marei opere în care le închide, și, prinzându-le acolo cu însăși viața, cu însăși iubirea noastră, el creează o viață nouă, biruitoare a timpului, din viața noastră cea veche și roasă de timp.

Așà erà mare, simplul, cumintele, modestul, neînvățatul spaniol, care erà acum împărat al Romei. In viața unei singure zile cel de pe urmă senator din Roma ar fi fost — poate — mai înțelept, mai strălucitor, mai vrednic de purpură, decât dânsul. Și de aceea, pentru fapta unei zile, Ulpius Traianus, împăratul, rugà pe învățatul, pe strălucitul Licinius Sura, senatorul, să-i scrie cuvintele de solemnă prezentare: zadarnicele discursuri sclipitoare, care învălue în înșelare mintea ușuratecă a muritorilor. — Dar pentru fapta celor

o mie de zile, pentru întărirea întru alte secole a marei împărăţii care se clătină, strălucitul Licinius Sura sfătuise în ceasul cel greu pe blândul şi slabul Cocceius Nerva, senatorul travestit în împărat, să arunce pe umerii simplului, modestului, neînvăţatului Ulpius Traianus, provincialul, hlamida de fier şi foc a unei împărăţii, pentru statornicirea căreia numai jertfa fără sfârşit a victimelor umane încoronate cu laurii biruinţii şi jertfa necurmată a victimelor mizerabile sfâşiate de lanţurile robiei, erau faptă îndestulătoare.

* * *

Omul crede că pentru dânsul natura va înfrână legile ei, le va dà un alt curs, le va duce pe drumul pe care ni s'a părut în slaba noastră experienţă că ar puteà fi, măcar accidental, mânate. Căci aspectul material, palpabil, al întâmplărilor omeneşti acopere sufletul faptelor, întocmai ca o mască hâdă un suflet de înger, şi ascunde ochilor noştri — nedeprinşi a vedeà pătrunzător — esenţa vieţii senine, indiferente, obiective şi unice, care pulsează, neschimbată de voinţa umană, după legile ei, cosmice.

Şi marea înşelare târăşte indivizi şi popoare în suferinţă şi moarte. Un om loveşte pe altul numai pentru a-şi mulţumì mânià, — dar iată, cel lovit moare şi agresorul îşi risipeşte propria viaţă, fiind scos dintre oameni. Un popor e închis de altul prin răsboiu, spre a nu mai creşte, — şi iată, poporul închis se întinde peste întregul pământ prin darurile geniului său de natură pacinică. Decebal luptă să facă un imperiu unitar thraco-dacic şi îşi găseşte moartea, distrugerea ţerii şi peirea întregei vieţi politic-naţionale a poporului său. Traian distruge Dacia, spre a aveà linişte la hotarul Dunării-de-Jos, şi a păstrà Romanismul din sudul râului — şi în loc de linişte care nu ţine, se naşte un nou popor, care va trăi chiar când întreg Romanismul oriental se va fi risipit în pulbere. Traian aduce colonişti nenumăraţi, spre a face o ţară romană, în limitele romane, — şi în loc creşte o ţară Dacă, numai de limbă romană, dar în hotarele dacice şi cu sufletul dacic — aborigen — până în îndepărtaţii ei descendenţi de astăzi.

Se poate cu sila schimbà haina unui popor. I se poate impune de cuceritor limba fără cunoaşterea căreia cuceritul nu-şi poate nici cât de puţin uşurà robia lui. Cuceritorul dă poruncile în limba lui, iar cuceritul trebue să le înţeleagă, să le împlinească, sau să moară. Se poate schimbà şi numele poporului cucerit, căci el nu mai e decât lucrul cuceritorului, — şi pe pământul cucerit nu mai

dictează și nu mai dă veste lumii despre cele ce sunt acolo, decât cuceritorul. Pentru lumea cea mare cuceritul a murit. Dar nu pentru legile eterne ale firii. Așà precum toate masacrele nu pot fi destul de depline spre a desființà rasa supusă, ci ea se îndoaie ca oțelul sub greutatea năvălitorului și apoi, încet-încet, se îndreaptă iară, insinuându-se prin însăși carnea celor nou veniți, tot așà cuceritorul, venit din țara lemnului și a mlaștinelor friguroase, în veci nu va mai clădì în lemn și nu se va mai îmbrăcà în piei, în țara pietrei și a soarelui blând și senin. Și casa lui și masa lui și podoaba lui și, încet-încet, sufletul lui, se va da după cele ale cuceritului și cultura lui va fi potrivită după cultura cuceritului, întâi mai slabă, că el va fi mai nepriceput și strein, apoi tot mai asemenea cu a cuceritului, doar ceva-ceva schimbată de firea lui deosebită ca sânge și foc lăuntric, — dar în cele mari ale ei ea va fi, ca dintru începutul vieții omenești în acea parte a lumii, cultura țării, iar nu a omului.

Și cum se întind stejarii numai până la anume înălțimi și latitudini, așà își păstrează popoarele subt numele diferite, pe care li le dau valurile marilor ondulații raciale, aceleași ținuturi de străveche înrădăcinare, în aceleași granițe, pare că fixate până în amănuntele separării uscatului de ape. Priviți lumea Celților în luptă cu Germanii, apoi a Gallo-Romanilor, apoi a Francezilor, și urmăriți în miile de ani granițele de Răsărit ale poporului cu cele trei nume și, totuși, cu acelaș hotar. Priviți granițele Italicilor spre Illyri, iar apoi Slavi, și înfățișarea lacului, de jur împrejur italic, al Adriaticei, de două mii de ani încoace. Priviți granițele naționale ale Dacilor lui Burebista și Decebal și ale Românilor lui Ferdinand Biruitorul. Urmăriți pe Thracii Balcanilor în așezarea lor predilect continentală, cu întregul litoral în mâinile vechilor Eleni și pe urmașii lor Turano-Slavi de astăzi în aceeași strictă așezare continentală, cu întregul litoral în mâinile Grecilor contemporani. Cercetați marginea mării nesfârșite dintre coloanele lui Hercule și pustiul Tanais acum două mii de ani și astăzi : aceeași limbă greacă vă va răsunà la ureche în antica Massalia și în noua Odessă. Căci muntele și marea își au oamenii lor deosebiți. Coasta mării, cu locuitorii ei, e o anexă a apei, iar nu a uscatului de care se ține. Și Atlantica nordică își are pe ambele ei coaste înghețate pe aceiași Dani-Norvegieni. Egèica își are pe aceiași Greci. Coastele Mării Negre sunt o anexă a vieții mediteranee, iar nu osteuropene. Neamurile migrează, dar culturile rămân. Și cum nu singularul, ci

genericul, e aceea ce hotărăște în viața popoarelor, nu perpetuele ondulații etnice, care amestecă neamuri cu neamuri, le învălmășesc, le mână iară cătră locul de plecare, întrucât nu s'au risipit cu totul în marea migrație, — ci statornica precumpănire a țării de bază, cu poporul ei primitiv, înrădăcinat în țarina pe care de milenii o lucrează, cu cultura lui fixată de legile supreme ale firii, cărora noul venit trebue să li să supună, asimilându-și-le, sau să piară, hotărăște de aceea ce în istoria universală s'au chemat, așà de adesea cu atâta de slabă ìețelegere: migrații etnice, stabilități culturale, ori aptitudini diferențiale ale rasselor.

Căci dacă națiunea nu e nici cevà fix etnic, fiind întotdeauna în fiecare națiune un nesfârșit amestec de neamuri, contopite încă dela primele rătăciri interdiluviale, — dacă națiunea nu e nici limbă, căci aceeași limbă poate fi a mai multor națiuni, — și cu atât mai puțin un simplu nume, pe care-l poate impune unui popor chiar numai o mână de cuceritori tirani, — atunci nu e ea oare acea expresie culturală creată de înrâurirea pământului asupra omului, nu e ea realitatea biologică a omului modificat de pământul pe care se așează, după legi neschimbate, care-l modelează analog, oricare i-ar fi originea și numele? Și atunci, ideea națională fiind o stare de conștiință, înainte de toate culturală, iar geografia umană demonstrând nu după oameni, ci după pământul pe care se așează, adevărate *autochthonii culturale*, nu ajungem oare la marea realitate istorică, așa de neînțeleasă atâta vreme, așà de combătută și de contestată, a *autochthoniilor naționale*? Mai poate fi atunci vre-o minune că granițele așa-zise etnice ale poporului regelui Decebal sunt așà de amănunțit identice cu granițele așà-zise etnice ale poporului regelui Ferdinand?

* * *

Popoarele modelate de pământul pe care prind rădăcini, se supun legilor lui. Și nu va fi putere pe lume care să le împiedice a tinde mereu să împlinească, veac după veac și mileniu după mileniu, poruncile legilor pământului lor. Nici-o suferință, nici-o jertfă, nici-o sângerare nu le va înspăimântà. Nici-o huzurire a păcii nu le va moleși până într'atâta, ca să se supună fără luptă unor legi omenești streine, protivnice pământului din care se hrănesc.

Iar când vlaga lor se va fi sfârșit, când ele vor trebui să-și înnoiască sângele, primind alt popor pe pământul lor, ca domn al lor și al pământului lor, acest popor va reluà lupta cu aceeași cre-

dință către străvechiul pământ, ca și când și el, dintru începutul vremilor, ar fi fost fiul lui.

Și, vechiul popor și noul popor, contopite în indissolubile legături de sânge, nu vor mai fi decât unul și acelaș, doar numai într'o nouă generație a lui: ca fiul născut din cei doi părinți, de neamuri deosebite, fiu deopotrivă al amânduror părinților.

* * *

Viața popoarelor e ca viața mării: pe adâncurile, perpetuu liniștite, se iscă și se potolesc — sus — furtunile.

Se cutremură țăriile de marile ciocniri ale neamurilor, în răsboaie. Ard orașele, se dărâmă templele, valuri de sânge curg din rănile miriadelor aduse la apriga furtună a uciderii de vânturile gândurilor celor de sus, cari conduc națiile. Pe viscol și senin, în zi și în noapte, neîntrerupt mugește uraganul morții. . . Ci, când iarba mijește printre bulgării de zăpadă, neschimbat ca Luceafărul, care se arată la Apusul și la Răsăritul fiecărei zile, muncitorul pământului iese, potolit și sigur de ritmul mișcărilor lui, spre a brăzdà pământul și a creà din nou viața.

Pe adâncurile liniștite ale vieții nemuritoare a popoarelor, se zbate, sus, furtuna vieții trecătoare, a patimelor gândului schimbător, purtat de puternici ce încearcă — așà de zădarnic — să mâne după voia lor cursul vieții adâncurilor.

Și totuși, și în adâncuri sunt mari izbucniri ale focului subpământean, care turbură și ridică, până în lumina apei mereu agitate, perpetuu liniștitele unde ale abisurilor.

Cât inima omenească se va mai puteà aprinde pentru cevà în lumea aceasta, biruind gândul rece și cântăritor, iubirea celor mulți pentru cele vecinice ale lor, va izbucnì ca focul cel nestins, turburând abisurile.

Și oamenii se vor ucide între ei.

Căci numai atunci s'ar lăsà muritorii judecați în iubirea lor de alți muritori și și-ar lăsà luate în pace: femeea, țara, credința, când iubirea lor ar fi biruită de frica de moarte.

Și Dacii nu cunoșteau frica de moarte. Ei iubeau moartea, o doreau, alergau după dânsa, și pe porțile ei întunecate, ei socoteau că intră, nu în eterna neființă, ci în eterna viață cu zeii. Dar mai mult decât moartea, ei toți, cei mulți, cei umili, cei din adâncuri, iubeau țara Dacă. Și atunci când nici prin moartea lor ei nu-i mai puteau răscumpărà libertatea, când nici prin întoarcerea mereu nă-

valnică din trista pribegie pentru libertate, ei nu o mai puteau mântui din robie, atunci plecau și ei genunchiul înaintea Domnului strein, spre a-i fi robi împreună cu pământul robit, spre a mângâià cu trista lor iubire jalea amară a patriei înlănțuite.

Apărarea pământului dacic de regele Decebal și poporul său a fost un imn de iubire cum rar au mai înalțat popoarele moșiei lor amenințate.

Cucerirea pământului dacic de Impăratul roman și frângerea națiunei dace a fost suprema afirmare a geniului Romei în potrivirea, la firea și făptura lui, a celor trei continente ce se ating împreună la marea cea de Mijloc. După această ultimă, și cea mai strălucită biruință, Roma n'a mai putut merge înainte, puterea ei n'a mai rodit. In lupte titanice ea a cercat să păstreze neatins ce crease, și, veacuri la rând, ea a luptat, până ce, obosită, sfârșită, dar cu copiii ei toți maturi, în stare acum să se apere și să trăiască singuri, ea a trecut din viața aceasta, cum trece tot ce e omenesc, fie chiar și după milenii.

Pe anticele ogoare ale popoarelor aborigene ce se întind până la Rin ori în Alpii Răsăritului, și în marea cetate carpatică, țărina însăși, de multul sânge roman, vărsat ca jertfă, devenise romană. Aborigenii se făcuseră fii ai Romei. Popoare după popoare s'au revărsat de atunci peste pământurile Romei și toate s'au topit în marea flacără a vieții romane.

* * *

Răsboiul nu se face numai de cei tari, ci și de cei slabi. Și mai totdeauna cei slabi, iar nu cei tari, îl și încep. Căci cei tari n'au nevoe de răsboiu, pentru a întinde puterea lor. Ei trăesc numai, trăesc puternic, și puterea vieții lor răstoarnă popoarele și împărățiile, cum colțul seminței răstoarnă primăvara bulgării de deasupra lui, și crește tot mai înalt, spre soare.

De aceea e și așà de deosebit răsboiul, așà cum îl fac cei slabi, de răsboiul făcut de cei tari.

Cei slabi simt că chiar biruind, nu vor puteà păstrà ce au cucerit, și de aceea distrug, pradă, ucid, necinstesc pământul și poporul cucerit. Răsboiul celor slabi e ca mânia de femee: furios, plin de vorbe zadarnice și stins de sine însuși prin lipsa puterii pe mai departe. Răsboiul celor slabi e răsboi de năvălire și de surprindere, e răsboi de noroc. Și ca norocul de nestatornic și înșelător e și mersul lui. Răsboiul celor slabi e, când devine tragic,

prin ridicarea celor tari împotriva lor, cu gând de desființare, răsboiul desperării, e răsboiul eroismului solitar și zadarnic, e răsboiul marilor catastrofe ale națiunilor și conducătorilor. Răsboiul celor slabi e pildă crudă dată de zei muritorilor asupra nimicniciei tuturor celor omenești. El este oracolul Destinului pentru împlinirea celor dintru început hotărîte, ca cei slabi să cadă, căutându-și prin neînțelepciune singuri ruina, pentru ca astfel din viața lor să se împuternicească cei tari, cum din carnea căprioarei plăpânde se împuternicește lupul pădurii.

Cei tari simt că, chiar biruiți, nici o putere dușmană nu se va puteà sălășlui prea mult pe pământul cucerit de la dânșii și că întru sfârșitul sfârșitului tot o vor alungà. Iar când cei tari merg înainte, când puterea lor se întinde biruitoare peste pământurile și sufletele altora, atunci cei tari clădesc în piatră fiecare pas mai departe în țara unde au intrat. Ei nu distrug, ci construesc din nou pe alte temelii. Ei nu năvălesc furioși, ci împing liniștiți și siguri de sine, definitiv, ireparabil, pe adversar tot mai departe. Ei nu pradă, ci pun în circulație nouile bogății, cucerite. Răsboiul celor tari e vestit dinainte. El nu e răsboiu de noroc, ci de cumpănită apărare, prin slăbirea sau nimicirea celui ce amenință. Și dacă adversarul e cu multă viață în el, cei tari fac răsboiul de durată, până la sfărmarea finală, oricât de târziu ar venì ea, a celui ce a turburat lumea și viața.

Priviți pe alba columnă din Roma povestea ceà tristă a căderii Daciei. Sunt chipuri cioplite, în marmoră rece, a marelui foc, care a topit două popoare într'unul.

Numai prin luptă, prin luptă dreaptă, deschisă, fără meșteșuguri și cu toate puterile, dela om la om, dela erou la erou, Dacii nu pot fi biruiți. In multele icoane ale marilor bătălii e una, a celei dintâi, când cei doi adversari și-au măsurat întâia oară puterile și popoarele conducând singuri bătălia. Sprijinit pe ultima sa cetate de ziduri, ridicată la capătul drumului clădit de legionari pe pământul dacic, Împăratul trimete în crâncena cumpănire rând pe rând tot ce are mai aprig între barbarii aduși la credința romană, tot ce are mai nezguduit în măreață liniște între romanii săi legionari. Sprijinit pe cetatea sa de munți și de codri, Regele trimete în focul bătăliei cetele sale — în rânduri strânse — cu principii lor în frunte, bărbații în putere, ca și flăcăii încă tineri: cu fața de copile. Și însuși Iupiter Tonans dă ajutor Romei, bătând cu furtună de ape în față pe Daci. Cad Dacii ca spicele subt mâna secerăto-

rului. Și Zeul însuși îi acopere cu trăsnetele sale. Și totuși, nu-i biruință. Impăratul privește, trist, după bătălie, departe în munții dușmani la marea cetate ce n'o poate încă cuprinde.

Dar anului *unu* îi urmează anul *doi*, și, de va fi nevoe, anul o *sută*, al luptei.

In năvăliri nouă atacă Dacii chiar malul Roman al Danuviului. Pe văile înguste, în pădurile munților, ei închid cu ziduri dela un mal la altul calea invadatorilor ce-și clădesc drumul prin trecători. Și nu e un pas mai departe, făcut în țară Dacă, fără sânge roman vărsat ca jertfă. Sfărâmarea Dacilor în luptă deschisă, înaintea pătrunderii Romanilor în munți, e însemnată cu grele pierderi romane chiar de săpătorii în marmoră, cari—afară de aici — nu dau niciodată ·chipul celor căzuți ai Romei.

An după an, până la al șaselea, ține lupta.

Tot mai departe pătrund, zidind, legionarii. Castru de castru, șosea de șosea, se implântă tot mai adânc în codrii tăiați fără milă în tot mai largi luminișuri, pentru liniștea de atacuri furișe ale celor înfrânți. Cetățile dace sunt asaltate, satele lor sunt arse. Tot mai departe pribegesc învinșii, cu bătrâni, cu femei, cu turme.

Ci măreț banchet funerer au serbat cei puternici ai Daciei, când furtuna dislănțuită de ei a dus, în al șaselea an al luptei, la robia patriei lor. Subt zidurile cetății mugeà bătălia. Pe înaltele coperișuri alergau flăcările. Pe cărări întunecate se afundà, pentru lupte nouă, tot mai departe în codrii țerii sale, Regele. Ci ei serbau, liberi, în țară încă liberă, unirea lor liberă, cu moartea. In triumfuri romane, grumazul lor nu puteau să și-l plece. In milă romană, ei domnii, ei dăruitorii de milă, nu sufereau să se întineze. La luptă mai departe sufletul lor amar nu-i mai îndemnà, ca pe Rege. La Zalmoxis ocrotitorul, ridicați pe palme de blânda zână a morții, acolo erà drumul, acolo erà mântuirea, mărețelor căpetènii dace.

Acolo, ca cel de pe urmă, aveà a venì, în ceasul supremei ruini, Regele. Cel dintâiu la sângerarea pentru patrie, cel de pe urmă la mântuirea întru eterna libertate. Cântă, Melpomene, moartea regelui Decebal.

«Pe norii zenitului țin sfat zeii. E ψυχοστασία. In talgerele de aur se cumpănesc două suflete. Al împăratului Romei e unul, al regelui Daciei e altul. Apasă pe talgerul Romei privirea de soare a părintelui Iupiter Capitolinul. Apasă pe talgerul Daciei privirea de foc a stăpânitorului trăsnetelor Zalmoxis Dacicul. Și nu e mijloc

să se plece mai tare un talger, ca să condamne la cădere, rușine, moarte, talgerul cel mai ușor. Și fața zeilor se întunecă și iubirea pentru ai lor îi turbură și răsboiului muritorilor, cumplit, pare a se adăogà, în tării, răsboiul zeilor.

«Ci Artemis-Bendis-Diana îndreaptă ochii zeilor către pământul de lupte și sânge. Făptură minunată de cetate lucește în raza de soare. De munți păduroși i-s zidurile, de fluvii largi i-s șanțurile.— Aceasta-i cetatea credincioșilor mei. De vi-s dragă, vă cer ascultare.— Din timpul când Gaia a creat Cerul, Munții și Marea, Moirele aspre au pus legătură crudă: că tot ce e viață să fie mereu cucerit prin moarte. Cetate de zei, ori cetate de oameni, zid al Titanilor, ori zid de mâini muritoare, nu va trăi fără jertfa celei mai scumpe vieți zidite în piatră de meșteri. Ci cel mai scump suflet al cetății mele de munți și de ape e sufletul regelui dacic, cumpănit în balanța de aur. Pe veci să trăiască cetatea, cu sufletul lui prins în ziduri.

«Prin codri uitați de lumină grăbește spre Nord biruitul. Incă odată, mai vrea să-și adune vitejii, să lupte cu Cesarul Romei. E singur. Sufletul lui arde de iubirea pământului tată. De-ar fi zeu, ar da suflet copacilor uriași ce-l cuprind subt bolta lor largă și plină de murmur.

. . . .

«Pe norii zenitului zeii au hotărît. Cu rază de soare Iupiter luminează calea Romanilor cari grăbesc după rege..... In balanța de aur talgerul lui se ridică.....

«Cu arma muiată la zile de glorie în sânge dușman Regele, liber, pe pământ încă liber, săvârșește jertfa.

«In zidul cetății de munți și de râuri, sufletul lui părintesc ocrotește, etern, dăinuirea Daciei».

* * *

Furtuna de la fața mării s'a potolit; marea răscolire a izbucnirilor din adâncuri s'a liniștit: e pace și cântec al vieții peste tot locul. S'au împlinit cele hotărîte de zei. Prin satele Daciei se văd pretutindeni fețe streine: din împărăția cea fără margini curg mereu oameni noui, cari se așează pe plaiurile patriei. Drumurile și-au schimbat cursul: nu mai merg, ca pe vremea Regelui, mai mult pe culmi, ci pe văile râurilor, soldații cei noui zidesc drumurile nouă ca pentru vecinicie; burgurile principilor s'au pustiit: domnii lor odihnesc subt brazdă. Cetățile nu se mai ridică pe vârfuri de dea-

luri, ci se clădesc pe maluri de ape, la margini de drumuri. In munții cu aur, în dealurile cu sare, sapă acum cei veniți de departe și scot cu hărnicie averea pământului. Și cetăți și orașe de piatră și case și temple și băi și vile de marmoră se ridică—în înfățișări italice—dintr'o zi pe alta. Și negustori nenumărați cutreieră ținuturile și soldați de-ai Romei se așează la sate după isprăvirea slujbei lor grele; și tot mai departe pătrunde vorba romană, credința romană, viața romană. Dar cei nou veniți nu se mai gândesc la vechile lor patrii. In țara eroului rege ei nu se mai simt romani, ci Daci. Și Dacii cei vechi, ce-au mai rămas în țară, nu se mai simt așà de înstreinați ca să fie la fel cu cei ce-au devenit tot Daci, cu toată vorba și gândul și viața lor romană. Iar cântecul muncii, pe anticele ogoare, începe să răsune în sunete romane.

Ci din miazănoapte bat mânioși la porțile patriei robite Dacii-cei-liberi. Când principii au băut cupa morții, când Regele a sfâșiat cu spada proprie vălul veciniciei, poporul a dat foc satelor și cu femei, cu copii, cu vite, a pornit către munții, ce tot mai departe dau ocrotire, în Nordul păduros și sălbatec, pribegilor dornici de libertate. Dar în aspra țară carpică, costobocă, sarmatică, streinii din Sud nu-și pot găsì pace. Mor părinții de dorul patriei robite, iar fiii le moștenesc acelaș foc sfânt de iubire a străvechei țarine dace. Și fiecare generație, sfărâmând zăgazul graniței romane, năvălește în Dacia mamă, dă tributul de sânge Romei, care neîndurat zdrobește ceata năvalnică: și miriade de Daci liberi sunt transplantați de Cesari, înapoi în patrie, ci — într'o lume romană.

Și deceniu după deceniu Dacia își recapătă copiii pribegi, cari întăresc cu sufletul lor aprig viața roditoare a Patriei. Și când, după trei jumătăți de veac, cei de la Roma pierd nădejdea de a mai ține închise hotarele mereu rupte de barbarii germano-sarmatici, când slaba lor minte crede că îndărătul apelor late ale bătrânei Dunări s'ar puteà mai ușor ferì de diluviul barbar, Dacii cei liberi sunt cei mai năvalnici, sunt cei mai aprinși, în lupta de reluare a Patriei.

Pe columna de marmoră palidă din forul biruitorului lui Decebal cea de pe urmă icoană a marilor lupte arătă plecarea în exil a neîmpăcaților iubitori de libertate dacică. Și Roma și Cesarul credeau că au biruit. Dar continuă contestare a biruinței au făcut mereu-nouile, false, triumfuri, de *Dacicus Maximus*, ale împăraților veacului următor: Maximinus și Maximus și Decius și Gallienus și Aurelianus însuși.

S'au întors vremile: legionarii se retrag în Imperiu; Dacii se reașează în patrie.

Ci nouii veniți sunt acum—după trei jumătăți de veac—mai puțini ca țăranii pământului dacic — de rasă și romană și dacă, dar de singură limbă romană—, uniți pentru vecie în aceeași iubire către pământul patriei lor comune.

Se pustiesc orașele de piatră și palatele și teatrele și băile, de granit și marmoră; se acoper de pălămidă drumurile zidite de legionarii Romei. Se duc cei bogați, cei dornici de liniște, cei ce niciodată n'au iubit pământul Daciei. Dar din nou se îndesesc satele după străvechea obișnuire dacică. Din nou se clădesc casele numai după antica tradiție thracă. Și portul lucrătorilor țărinei roditoare a rămas acelaș ca înainte de venirea oaspeților italici. Și așezămintele vieții lor simple, sătene, înaintea cărora și Romanul trebuise să-și îndoaie legile lui rigide, organizând rural Dacia, se reîntăresc, ca în străvechile timpuri libere.

De marea lumină a Romei rămâne însă pe veci luminată Dacia. Melodioasa alintare a dulcelor vorbe italice robește pe toți strănepoții eroului rege. Și numelui Daciei furat de Roma, copiii Daciei îi pun în loc însuși numele Romei. La miază zi de brâul de argint, pentru care au luptat până la moarte Dacii și legionarii, Cesarii întemeiază o nouă Dacie. Ci în Dacia cea adevărată, în mijlocul barbarilor cu cari nu mai seamănă nici în graiu, nici în suflet, țăranii ogoarelor, păstorii turmelor, se simt Romani, se numesc Romani și întemeiază o nouă Romànie.

Cetatea eternă a eroului rege e de-acum o cetate romană. Apărătorii ei vor străjuì statornic în numele Romei. Din marea ură s'a născut marea iubire. Diluviul barbar curgând de ambele părți ale burgului dacic spre lumea mărilor calde, acoperind adesea cu valurile lui turburi și însăși cetatea înaltă, nu va puteà clătì nici-o piatră din așezarea cea trainică a Romanilor dacici și a Dacilor liberi.

* * *

Astfel lupta cea mare, a geniului Daciei cu geniul Romei, a rămas ca un simbol sacru pentru toate luptele popoarelor viitoare. Din marea lor ură s'a născut marea iubire.

Cântă, Euterpe, cântecul Daciei.

«Dacia, fecioara, turburà liniștea ta, divine Ròmule. Frumoasă și crudă, ea pustià, ca arșița verii, cu năvale de foc și jale, țara

ta. Așà erà menirea fecioarei sălbatece: să facă gol, să aprinză flacări, să samene spaimă în jurul ei. Lumina ta, puterea ta, frumuseța ta, o trăgeau spre tine, Ròmule; dar sălbateca ei libertate, de Diana, o mânà înapoi în pădurile ei nepătrunse, când tu, din liniștea ta turburată, întindeai brațul spre dânsa. Ci sufletul tău se aprinse odată și el, de ispitirile crudei fecioare. Și ai vrut s'o cuprinzi. Cu tăria Atalantei zâna neapropiată te-a aruncat la pământ însângerat de răni. Tu n'o iubeai tare și n'ai putut-o frânge.

«Și atunci Aphrodite, cu zâmbet de glumă ucigașă, a poruncit lui Eros să te săgète. Ardeà sufletul tău ca soarele în amiază. Ai prins-o, ai luptat, te ai rănit și ai rănit-o, v'ați privit lung, dușmani de moarte, ai sărutat-o și — n'ai cuprins-o. De focul rușinei că ai biruit-o, de ura puterii de-ai frânt-o, de flacăra mâniei că ai sărutat-o s'a pregătit să te ucidă. Și Aphrodite zâmbea divin: cum ar puteà doi zei să se ucidă, de cât iubind. Și tu, nebiruitule, ai biruit-o. Imbrățișarea ta erà dogoritoare de toată văpaia verilor tale aprinse, sărutarea ta erà dulce de toată melodia cântecelor tale italice, cuvântul tău era blând de întreaga mângâere a iernilor tale calde, ochii tăi erau luminoși de tot seninul mărilor tale clare. Și fecioara care te urîse cum nu te mai urîse încă nici om nici zeu, te a iubit cum nu te mai iubise nici-o femee. Ea se făcu tuînsuți și copiilor ei, ea singură dintre femeile iubite de tine, le dădù numele tău. Și ei luptară și muriră, din veac în veac păstrându-ți: numele tău, chipul tău, gândul tău, glasul tău, lumina ta, gloria ta.

«Dacie, Ròmule,
«Mărire vouă».

*
* *

Când adâncile neguri ale pământului, care fierbeà încă în haosul focului, au început să se ridice, când raza luminei a început a pătrunde către imensele ape, când marile oceane mereu frământate de furtuni s'au luminat de soare, marea a văzut în tării cerul. Și lumina a străbătut-o ca un fior al vieții și cerul s'a oglindit în clara ei față, și întreaga podoabă și întreaga adâncime a boltei însorite, ori înstelate, s'a răsfrânt în apele murmurătoare. Și de neasemănata frumuseță a cerului s'a înfrumusețat și marea și marea a iubit cerul.

Așà s'au luminat mereu, în schimb continuu de frumuseță dela unul la altul, bărbatul și femeea dacoromană și, întru perpetuă

moştenire, urmașii lor până astăzi. Din marea suferință și marea înnobilare a luptelor de libertate ale bărbatului dacoroman, s'a luminat cu cerească lumină și sufletul tovarășei lui de vieață. Din delicata, supusa, îngeresc-răbdătoarea ei muncă frățească, a crescut floarea iubirei curate, iubirei sfinte, din sufletul tare și nobil al bărbatului patriei noastre.

Cum picătura de fosfor aruncată în bronzul topit îi schimbă toată firea, făcându-l mai tare, mai cald în strălucire, mai rezistent, așà un singur fragment de rasă superioară, tare, cu suflet cizelat de experiența milenară, schimbă toată firea poporului cu care se amestecă, făcându-l în întregime superior felului lui de existență antecedent aliărei.

In nivelarea generală a lumii vechi, prin aducerea ei la viața de aceeași, unică, culoare romană, fragmentul transcendental, de suflet elementar, caracteristic, individualist-original, al fiecărei nații indo-europene, trecute la Romanism, a impus biruitor fiecărui ținut al lumii romane felul specific de a cugetà și simți — în cele etern omenești — al națiunii autochthone.

Fiecare popor trecut la Romanism a apărat apoi noua lui formă de vieață în felul său deosebit, cu străvechile lui puteri preromane. A fost fiecare *roman*, precum pe urmă a fost fiecare *creştin*, cu apatia ori cu focul nestins, al sufletului său preexistent.

In alcătuirea sufletului națiunilor prin topiri de suflete diverse spre a formà un aliaj nou, ca înfățișare și ca putere, femeea e ca picătura de fosfor aruncată în bronzul topit.

Bărbatul e, *înainte de orice*, fiul femeei. Fiii oamenilor sunt aceea ce sunt femeile lor: discrete, credincioase, cu suflet adânc supuse, devotate până la moarte, — sau: greoaie, brutale, sensuale, banale, loquace. Prin afinarea femeei se afinează rasa. Și femeile noastre au fost afinate de suferință, răbdare, credință, muncă, tăcere, închinare. Și fiii țărancelor au fost: suferitori, răbdători, credincioși, muncitori, tăcuți, închinați datoriei, dintru străvechile timpuri și până în zilele de întemiere a țării celei nouă de azi.

La naşterea sufletului rasei biruitorilor de azi stă femeea Dacă. Tăria bărbătească a femeilor spartane, — marele foc de nebună închinare zeului îndumnezeirii noastre aici pe pământ, Dionysos inspiratorul, care ardeà în femeile thrace, — măreața tovărășie în luptă și suferință alături cu bărbatul, în sfătuire cuminte, și maestoasă maternitate, a femeilor romane, — erau în femeia Dacă.

Spartan-thraco-roman a fost sufletul, care la alcătuirea națiunii noastre, ne-a fost dăruit de femeia Dacă.

Pentrucă și-a crescut, pentrucă și-a cultivat, pentrucă și-a înnobilat așà fel *femeia,* pentrucă a creat prin milenara alegere și desăvârșire a tipului ei, o astfel de femeie, Dacul a dat firea lui noului popor, dacoroman. Nu în limbă, nu în obiceiuri, nu în forme materiale ale vieții a fost biruința, ci în *calitatea* sufletului. Marea liniște, marea nobleță suverană, care pèste romanizarea prin suflete diverse, venite de pretutindeni, — peste imensa inundație slavă care amenințase a ne face grepi, molâi, confuzi și triviali, ca cei nou veniți, — peste marile infuziuni de sânge străin de toate neamurile, ne-a păstrat sublimi în aristocratica noastră înălțare spirituală pèste toți cei dimprejur, a fost darul primei femei Dace, căsătorite cu primul Roman așezat în Dacia, și a urmașelor ei cu suflet tare, daco-romanele.

Priviți pe fiul femeei Dace: țăranul cu boiul drept, cu figura rezervată, cu ochii sfredelitori, cu glasul crescut ca pentru vorba dela distanță mare, cu mișcările rare, potolite, pentru a ține mult la oboseală, cu sufletul senin întru așteptarea ca ceva firesc nu numai a binelui, ci mai ales a răului, cu legea cuvântului dat, ca legătură până dincolo de moarte, cu delicata ascundere a durerii ori bucuriei prea mari, cu domneasca ospitalitate dela egal la egal, cu bunacuviință distinsă față de fețele luminate, dar și cu adânca ironie și nobila închidere în sine, pentru cei ce nu-i simt cuviința lui.

*
* *

Biruința Romei în îndoirea sufletului dacic către limba și viața romană nu e totuși o faptă de o zi a unui suflet de sută. Și nu singur sufletul dacic, ci nesfârșite popoare au fost frânte de tăria sufletului Romei și aduse pentru milenii la luarea formelor ei de viață.

E o nepătrunsă taină ce cale ia noua ființă zămislită dintr'un bărbat și o femee. Dar mai măreț mister ca nășterea națiilor nu e. Și mintea noastră slabă cearcă a-și lămuri începutul.

Puterea popoarelor nu-i de tot felul, ci numai de unul, pe-un singur drum: — pe toate, nu le dau zeii niciunuia. Unele sunt tari prin arme, altele prin arte. Principiul vieții lor creatoare stă într'o unică, solitară și ireversibilă forță a geniului lor izolat. Un singur gând, luminos cât un soare, acoperă pe toate celelalte, le schimbă

pe toate după lumina lui și, pentrucă e unic și incomparabil, crează din el fapte eterne, numai în felul lui.

Care a fost gândul biruitor al Romei? Care a fost forța ei unică, de a înfăptuì lumi nouă, de a sfărmà suflete și popoare?

Marea putere a Romei, nouă, ni se arată în aceea, că înfățișà pentru sine ca și pentru toate popoarele pământului, nù autoritatea organizator-nivelatoare a unui administrator tiran, păzind cu strășnicie liniștea și asigurând buna stare, folositoare tuturora, nù gloria cuceritoare de suflete a unui dionysiac supunător al întregului pământ, nù hieratica încorporare a unor zei atotputernici și cruzi, în trupul unor muritori proclamați zei, și adorați cu teamă și supunere de robi, de cei credincioși lor, nù strălucirea superioară a unei mari cetăți a cugetării geniale suprapământene, nù aspra autoritate rațională a unui consiliu de administrare prin delegații date unor regi, unor mari preoți, unor bătrâni collegiați, ori unor generali,—ci, *un nou fel de religiune*.

Pentru întâia oară și—până azi—pentru cea din urmă, în istoria omenirei se creià acel măreț concept al Statului-Zeu, cu teribila voință a unei divinități abstracte, Roma, căreia Impăratul însuși nu-i erà decât un acolyth divin și dela care procedà toată maestatea, toată puterea, toată gloria—acea religie politică, în care fiece credincios admis la mysterii erà un membru-cetățean cu depline drepturi egale, chiar celor ale împăratului-zeu, asemenea căruia erà în dreptul său de a deveni oricând prin singură devotarea lui întreagă cultului Zânei-Mame. Iar ea însăși, divinitatea eternă, Roma, nu-și luà de pristav al ordinelor ei imutabile pe muritorul făcut o clipă preot suprem al cultului ei, ci pe întregul popor al credincioșilor ei, în abstracția lui supraumană: «Senatul și poporul Roman».

A fi Roman însemnà a fi un om de specie unică, a fi membru al imensului colegiu religios militant al adoratorilor Romei, a fi însuși participant la puterea și la gloria Romei. Aceea ce nici geniul incomparabil al Greciei, prin brațul eroului sublim-unic, Alexandru fiul lui Filip, aceea ce nici regii-zei ai Orientului, aceea ce nici teribilii servitori ai lui Allah, n'au putut realizà în marile diluvii de sânge, cu care au inundat pământurile ce voiau să și le modeleze după sine, — a fost etern creat, dintr'o singură încordare, în două secole, de Statul-Zeu al Romei, nemuritoarea.

Străvechi senatori ai Romei, ori barbari în piei nelucrate, împărați aduși în triumfuri, ori sclavi mizerabili în lanțuri, toți se simțeau înfiorați de taina grea a Destinului, când pașii lor îi purtau

pe unul din multele drumuri ce mânau spre cetatea celor Șapte Coline.

Ca pruncii arși de vii în pântecele taurului de aramă al lui Moloch, așà aruncà Lumea închinătoare Romei pe toți copiii ei cei mai buni în văpaia vieții aprinse din cetatea eternă. Ca fluturii uciși de flacăra împrejurul căreia zboară, așà cădeau bărbați și femei în pierzare și moarte, de furia vieții nebune, care ardea în Roma cea de aur, de marmoră, de flori și de temple. Dar cei tari cari biruiau prin putere, ori înconjurau prin prudență, lațurile fără număr aruncate în cale de geniile ispitei, aceia, puteau primi închinare — până chiar și asemenea zeilor — dela miriadele ce li se încredințau: spre cucerire, stăpânire ori ucidere, de implacabila Romă.

Iar dacă cultul religios al Statului-Zeu, Roma, cu templele, preoții și colegiile ei de slujitori, atrăgeà fără putință de opunere pe toți cei ce-i veneau aproape, făcându-i credincioși ai nouei religii, apoi viața romană, în formele ei concrete, erà o unică clădire de piatră, un templu unic cât însuși Imperiul de mare.

Imperiul Romei erà o răbdătoare, simetrică, armonioasă, uriașă construcție a unui singur, divin architect: cu drumuri, orașe, granițe, poduri, cetăți, apeducte, băi, amfiteatre, zidite ca pentru vecie, zidite deolaltă, legate între ele, ca o singură, neasemănată rețea, din care nu scăpau marei strângeri, între firele ei nesfârșite, nici națiunile, nici indivizii odată cuceriți.

De-ar fi voit Impăratul să prindă în pumnu-i titanic Cetatea celor șapte coline și s'o ridice în tării până la tronul lui Iupiter, de firele tari ca oțelul: nesfărâmatele-i drumuri, indissolubil legată, ar fi atârnat în văzduh întreaga lume romană, cum de butucul de vie atârnă nesfârșitele-i vițe, cu lăstari, cu frunze și struguri. Iar Dacia întreagă ar fi fost un mare ciorchine, legat de lăstar prin drumul zidit peste fluviul părinte de Apollodor din Damasc.

Semn al ubiquității Romei erà monumentalitatea ei de eternitate. Și atotputernicia ei, arătată plastic prin gândirea architectonică, cucereà, robeà, assimilà, tot ce erà suflet străin.

* * *

La Selinus în Cilicia, moare Impăratul. E luna ce poartă numele întemeietorului republicei imperiale. Zeii n'au voit să isprăvească cu bine întreaga muncă a zilei vieții lui. Când în Olymp la divinul Symposion, blândul stăpânitor de popoare va dà seamă

de faptele lui, el va fi trist că răsboiul parthic a rămas pe vecie neisprăvit.

Cel totdeauna biruitor e acum biruit. Cel totdeauna neobosit e acum obosit. Trupul ros de suferinţă se cere unit cu pământul părinte. Iar sufletul luptătorului, e acum mai presus de toate neliniştile lumeşti. Cine va fi urmaşul? Vor aveà grije cei ce l'au chemat şi pe dânsul: Senatorii Romei veghiază la cârma divinei corăbii.

Ochii mei te văd, Impărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta maestos-înaltă, cu părul tău alb înainte de vreme, cu faţa ta nobilă şi energic dominatoare, cu ochii tăi atenţi privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri şi oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinţei, cu buzele strânse în semn de stăpânire de sine, cu liniştea ta sigură, cuminte, hotărîtă, răbdătoare, nezguduită şi la nevoie aspră, dar nu crudă, cu iubirea ta de ascultare, ordine, statornicie, — o, ce măreţ potolite, ce tăios pătrunzătoare, ce modest păstrătoare, ce senin iertătoare, ce adânc înţelegătoare a vieţii cum e, gălăgioasă, murdară, perfidă şi vanitoasă, sunt scrisorile tale către bunul, naivul, preaplecatul, plinul de sine, recunoscător devotatul tău sclav şi prieten, Plinius.

Din căutătorul de glorie răsboinică, ultimul Flaviu, ale cărui înfrângeri le-ai răzbunat tu, Nerva Traiane, urmaşii tăi au făcut un fricos căutător de pace. Din tine cumintele păstrător al ordinei, păcii, străvechei tradiţii, neînţelepţii tăi descendenţi au făcut un gelos imitator al macedonicului Alexandru.

Pentrucă ai biruit, pentrucă ai făcut să înflorească liniştea roditoare, binecuvântata pace, te-au socotit un hrăpareţ supunător de popoare. Şi hula ta, Impărate, e astăzi şi hula noastră. Ingădue, Caesar Auguste, celor ce acum te cântă, să dea seamă sacră de viaţa fiilor tăi.

«Când Roma ne-a lăsat iarăşi singuri în cetatea lui Decebal, etern veghetorul, valul năvălirii barbare ne-a acoperit cu totul. Cum se prind de pământ, proptindu-se în multele lor rădăcini, copacii înecaţi de apele furioase, ce vor să-i zmulgă cu dânsele, aşà ne-am prins noi cu toată tăria sufletului nostru de străvechea noastră ţărină daco-romană, proptindu-ne în zidul munţilor noştri ca să nu fim zmulşi şi târâţi de puhoiu.

Intreaga noastră putere ne-am cheltuit-o de-atunci, Impărate, ca să stăruim pe pământul unde ne-ai pus de strajă. Alţii la adăpostul nostru, au ridicat iară oraşe strălucite, palate de marmoră

și temple până la cer. Alții, la adăpostul nostru, au onorat iară pe Apollon și pe cele nouă Pièride. Și poeții lor au cântat iară și sculptorii lor au săpat iară și architecții lor au clădit iară. Și pe când noi nici satele noastre nu ni le puteam face pentru un veac de om, ci aceeași generație trăià în locuințe de mai multe ori arse și din nou clădite de vecinicii martiri ai credinței întru Dacia și Roma, ei, cei cari înfloreau la adăpostul nostru, se mândreau de opera păcii, care erà darul nostru, și se uitau cu dispreț la sărăcia și lipsa noastră.

«Am trăit, Impărate, de când ne-a lăsat Roma și până în ziua de astăzi, ca Daci, în sate, iar nu ca Romani, în orașe. Rezistând în Dacia, împotriva tuturor veneticilor, reîntinzându-ne peste tot ținutul dacic, dăinuind în simplicitatea, vitejia și neînfricarea țăranilor daci, — deabià àzi, după optsprezece veacuri, ne putem iară gândi că suntem și Romani. De-abia astăzi, legionarii tăi s'au putut întoarce iară, biruitori, la Apulum, la Napoca, la Porolissum, la Sarmizegetusa.

«După optsprezece veacuri, valul năvălirii nordice a fost biruit. Din nou stau strajă la Rin și în munții dacici soldații cu coif roman.

«Dar amarnic e, Impărate, chipul hâd al urii, care de jur împrejur ne imprèsură. De când ne-a lăsat Roma singuri, numai cu focul de ură, de jur împrejur, am trăit. Ura lor însă—a tuturora— ne-a ridicat deapururi peste toate cele lumești. Noi am înțelès ura lor, și nù ne-am făcut negri la suflet: pentrucă ura lor erà flacăra care ne făceà tari, pentrucă ura lor erà cultul pe care cei răi îl consacrau geniului nostru, pentrucă ura lor însemnà pentru noi moartea totdeauna gata să ne înghită, moartea care ne făceà sublimi în gândurile noastre. Mărire ție, Ură, a dușmanilor noștri, tu ne-ai împins pe înălțimi singuratece de unde sufletul nostru a putut clar pătrunde tot ce este etern zadarnic în cele omenești și de unde, asemenca zeilor, noi am recunoscut viitorul nostru numai în opera prin sine creată a intangibilității noastre spirituale.

«Ci pe anticele noastre ogoare, tot așà de bogat ca în vremea voastră, divini întemeietori, crește grâul. Și munții dau lemnul clădirilor pe uscat și pe ape și fierul armelor și focul ascuns subt pământ, în stane de piatră ori în izvoare negre ca iadul. Și vinul cel sfânt lui Dionysos și sarea căutată și de fiare, și aurul începător al răului între oameni, dar sfânt pentru preamărirea în chipuri a puterii divine, toate le avem ca atunci, când Destinul ți-a

mânat paşii, Auguste, spre cetatea de munţi şi de râuri a etern-veghietorului Decebal.

«Şi tot ce-au furat barbarii în sute şi sute de jafuri n'a lăsat nici-o urmă în mereu roditorul pământ, pe care din iarnă în vară părinteasca binecuvântare a firii îl îmbogăţeşte ca pe nici-unul-altul. Iar gândul nostru, perpetuu, întru fiesc-recunoscătoare închinare se îndreaptă către aşezătorii noştri pe binecuvântatele noastre plaiuri.

«Dar ţie, Caesar Auguste, închinarea noastră e şi alta. Nu pentrucă ai fost stăpânitorul Romei, ci pentrucă ai fost slujitorul ei, — nu pentrucă ai trăit distrugând glorios, ci pentrucă ai trăit creând înţelept, — pentrucă niciun ceas al vieţii tale nu ţi l-ai luat ţie, ci pe toate le-ai dat Romei, — pentrucă viaţa ta a fost numai credinţă, muncă, iubire, bunătate, — pentrucă sufletul tău nu s'a preamărit niciodată pe dânsul, ci s'a bucurat numai să fie preamărit întru închinarea lui Romei,—pentrucă în Dacia regelui Decebal, biruită de armele tale, tu n'ai lăsat jalea şi pustiul, ci ai adus tot prisosul vieţii romane, în largă dărnicie de bucuros sămănător, îngropând în brazdele Patriei nemuritoarea sămânţă romană, —pentrucă zidirea ta aici a fost vecinică construire cu blocuri de stâncă de mâna ta însăşi cioplite, — pentrucă ai fost nou întemeietor de ţară romană,—eu, preotul cultului Romei, îţi ridic azi elogiu, îţ aduc închinare, Părinte».

* * *

Pe undele mării Lycie, pluteşte spre Roma, în corabia îmbrăcată cu întunecată purpură, urna funerară a lui Ulpius Nerva Traianus.

Bat valurile cu sunet ritmat în prora corăbiei. Alunecă uşor în cadenţa perfectă vâslele lungi care mângâe valul. Dinspre marea Cretică, unde se coboară să se culce, Helios trimete o ploaie de lănci însângerate. Se ridică şi se pleacă marea, în largile ondulări ale «hulei», ca un sân de femeie odihnind fericită. E ritmul de vecinicie a lumilor. E gândul scos din hotare de timp şi de spaţiu, acordat aeonic cu pulsarea astrelor. Ca fumul tămâei în aer, aşà pluteşte tot mai sus, către cerul albastru, sufletul nostru desfăcut din nimicnicia vieţii.

Pe puntea corăbiei e pervigilium sacrum.

Alunecă plectrul pe coardele lirei.

Cad sunetele calde, ca lacrimi de aur pe scuturi de-argint.

Intre cer și mare, în nemărgenirea clară, e singur glasul lirei care sfios șoptește de sufletul omului. E ploaie de note de aur în marea tăcere a serii.

Ca arborii ce-și ridică frunzele cu fața cea lucie spre soare, așà își înalță rugătorul brațele-i albe spre ceruri, cu palme deschise în èter.

Izvorînd din adâncul iubirei noastre de lumină, curge cu murmur de pârău de munte, imnul lui către Soare.

«Către tine, Părinte, se îndreaptă toate, toate trăesc prin tine toate sunt frumoase prin tine. Copacii în pădure se întrec în înălțime, se saltă năvalnic spre tine, ca să nù rămâe în umbra celor bătrâni, voinici, fericiți, de ploaia de aur a razelor tale. Subțiri, delicate, drepte, ca lumânările înaintea iconostaselor, se ridică trupurile copacilor tineri. Ca niște copii doritori a vedeà fața ta, ca niște fecioare doritoare a primì sărutarea pe buzele lor, așà se înalță coroana lor către lumina ta.

«Și copaci și ierburi îți aprind focuri de bucurie, de închinare: sunt florile lor; corolele lor ard, parfumul lor — urcă spre tine.

«Și noi oamenii, copiii tăi cei mai de pe urmă — în marea cea mare a făpturilor tale — noi cei mai plăpânzi, noi cei mai frumoși: trupul nostru-i tulpina, sufletul nostru e floarea, gândurile noastre-s parfumul, inima noastră-i oglinda, viața noastră e imnul — puterii, luminei, armoniei tale.

«Soare,

«Mărire ție!»